

І. І. КОЛЕСНИК*

ДІАЛОГ З ІСТОРИКОМ

Перша моя зустріч і знайомство з Ярославом Степановичем Калакурою відбулися у 2004 р. Одного дня (я тоді працювала радником Голови Верховної Ради України) роздався телефонний дзвінок, приємний чоловічий голос назвав прізвище й представився як автор підручника з української історіографії. Ми домовилися про зустріч у Маріїнському парку, довго спілкувались, говорили про українську історіографію, поточну ситуацію в науці. Виявилося чимало спільного, бо кожний з нас тривалий час займався історіографічною проблематикою. Обговорювали також і його книжку, звісно, були й певні відмінності в оцінках і підходах до предмету.

Однак пройшло декілька років, і Ярослав Степанович став учасником регулярного теоретико-методологічного семінару, який щорічно проводиться в Інституті історії України НАН України. На базі цього семінару видається академічний щорічник “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”. Кожне число Альманаху має тематичну спрямованість з найновіших проблем сучасної історичної науки в Україні, як-то: історія понять, мережева теорія, матеріальний поворот, ментальне картографування, “нова біографічна історія” тощо. Ярослав Степанович є активним дописувачем Альманаху, виступаючи із статтями теоретичного характеру, і кожного разу представлений ним матеріал цілком відповідав вимогам часу, викликам міжнародної науки¹. У мене часто запитували: “учасником семінару є Калакура-син?”. Ні, це був Калакура-старший. Наразі, наскільки мені відомо, він готується взяти участь у черговому теоретико-методологічному семінарі з проблем глобальної історії.

Зважаючи на поважну дату – 80-річчя від дня народження Ярослава Степановича, – хочеться не просто привітати ювіляра, а разом із ним, його думками, ідеями, книгами осягнути творчий доробок та непростий шлях у науці українського історика.

Еволюція світогляду Ярослава Калакури як історика відбувалася у тісному зв'язку й на тлі драматичного поступу української історичної

---

* Колесник Ірина Іванівна – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

науки. Народився майбутній історик на Тернопільщині, що входила ще до складу Польщі. Вищу освіту здобув за радянських часів у Чернівецькому університеті. Потім вчителював, був на комсомольській і партійній роботі, де пройшов вишкіл партпрацівника, згодом – історика партії. Аспірантура, захист дисертацій, лектура у навчальних закладах, робота в Університеті ім. Т. Г. Шевченка, професорування на кафедрі архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, де працює й понині, – основні віхи творчої біографії Я. Калакури, що визначалися плинною ситуацією у вітчизняній науці й співпадали з періодами змін: від реакції, стагнації науки до демократизації і свободи думки. Прикметно, що здобуття вищої освіти, перебування в аспірантурі, себто період вторинної професійної і громадянської соціалізації історика збігається з рамками політичної лібералізації, що в Україні мала продовження у вигляді “епохи Петра Шелеста”. Потім – період застою, складні роки тотальної русифікації усіх сфер життя, ідеологічного тиску та адміністрування української радянської науки. Це був період подвійних стандартів, коли український історик відчував тягар подвійної чи навіть потрійної самоцензури, без права на самостійне мислення й розуміння власного минулого. Тон в науці задавали історики партії, і бути істориком партії вважалося престижним і перспективним.

У добу перебудови, котра в Україні мала уповільнений характер, між істориками пролягла лінія ідейної демаркації. Більшість на чолі з істориками партії, т. зв. “директивними” істориками, залишалися на консервативних позиціях, використовуючи лише риторіку перебудови, менша частина, зокрема громадянські історики, стали активними рушіями змін у вітчизняній науці. Щоправда, деякі історики партії не лише виступали із закликами до рішучих змін, але свідомо змінювали свій ідеологічний профіль, принципи та орієнтири в професії. Серед них був і професор Ярослав Калакура. Показовим був його виступ на “Круглому столі” “Перебудова та актуальні проблеми історіографії історії КПРС”, організованому Інститутом історії партії при ЦК Компартії України разом із редакцією “Українського історичного журналу” 27 травня 1988 р. Я. Калакура, як учасник дискусії, наголошував, що перебудова історико-партійної науки залежить від перемін в розвитку історіографії. Він звертав увагу на такі недоліки історико-партійної науки та історіографії, як “догматизм і коментаторство, описовість, компліментарність”, серйозний “перекос” у розстановці наукових сил та односторонність тематики (майже 2/3 кандидатських дисертацій були з проблем сучасності). В його доповіді йшлося не лише про шкоду, котру завдала історичній науці діяльність С. Трапезникова, але й шкоду, “привнесену в свій час Маланчуком суспільним наукам і творчим організаціям”. Такі звинувачення з вуст історика партії на 1988 р. звучали доволі сміливо й критично. Діюча система координації дослід-

жень в регіоні і країні в цілому, вважав дослідник, “стала гальмом у розвитку ініціативи, творчості, самостійності”, тому варто було б передати більше прав і повноважень науковим колективам, кафедрам та відмовитися від “парадних” ювілейних конференцій, перетворивши їх на творчі дискусії на основі “плюралізму думок”².

У період трансформації історичної науки в Україні суттєво змінилися наукові інтереси та пріоритети в діяльності Калакури-історика. На зміну історико-партійній тематиці приходять ціла низка проблем: від популярного в 1990-х роках українознавства, синтетичної дисципліни³, до історії культури⁴, теорії та практики архівної справи⁵, джерелознавства⁶, проблем історичної термінології⁷ й минулого України у світовій історії⁸.

Водночас центральне місце в полі наукових інтересів історика, як на мене, посідає історіографія-дисципліна. Смак до історіографічних досліджень, навички історіографічного аналізу забезпечували професійне ставлення до таких суміжних із нею галузей знання як джерелознавство, архівознавство, історія історичних термінів і понять тощо. Звісно, історіографічні погляди Я. С. Кулакури також пройшли певний шлях еволюції від висвітлення історіографії окремих проблем історії УРСР та КПУ до вивчення історії історичної думки і науки в Україні⁹.

У курсі лекцій “Українська історіографія” професор Я. Калакура відтворює образ української історіографії, що ґрунтується на засадах національно-державницької ідеології. Українську історіографію він визначає як “навчальну дисципліну”, предметом вивчення якої є тенденції розвитку історичних знань, діяльність наукових осередків та центрів, внесок українських істориків у дослідження історії України та світової історії. Заслуга автора курсу лекцій полягає в тому, що, на відміну від своїх попередників, він наголошує не на політичній, а саме гуманітарній спрямованості української історіографії як “історії культури, національної свідомості і буття українців” та складової світової історичної науки.

Професор Я. Калакура створив, за його словами, “принципово нову” концепцію й програму курсу української історіографії. По-перше, він розрізняє історію історичної думки, науки в Україні та сам процес становлення й розвитку історіографії як галузі історичної науки. Становлення української історіографії як підсистеми історичної науки відбувалося на рубежі XIX–XX ст., стимулами при тому слугували розвиток самої історичної науки, потреба в усвідомлюванні нового матеріалу і досвіду, а також зростання національної свідомості та наростання національного руху. Становленню історіографії як дисципліни сприяли відкриття українських університетів, діяльність М. Грушевського в структурах ВУАН, практики читання курсів історіографії в інституціях України та на еміграції. Згорання політики українізації мало

наслідком ліквідацію курсів української історіографії та досліджень у цій сфері. Відновлення ж історіографії як окремої галузі й навчальної дисципліни розпочалося лише в умовах незалежної України

Доробком Я. Калакури є запропонована ним схема-періодизація історії української історичної думки та науки. Критерієм для автора слугує декілька чинників: існуюча періодизація історії України; ідеологічний чинник (поява історичних праць і зміна ідей); організаційний базис науки (створення наукових інституцій, товариств, шкіл, течій, напрямів, виникнення часописів, історичних видань). З огляду на таке він виокремлює 8 періодів української історичної думки і науки. Витоки історичних уявлень сягають у дохристиянські часи, котрі побутували у свідомості протоукраїнців у вигляді міфів, легенд, переказів, творів усної народної творчості. *Перший* період української історичної думки Я. Калакура пов'язує “з княжою добою, з історією Київської Русі, Галицько-Волинською і Литовсько-Руською держав”, який характеризувався русько-візантійськими культурними зв'язками, поширенням еллінської історичної традиції та християнством в Україні-Русі, що сприяло формуванню упродовж XV–XVI ст. української ідентичності. *Другий* період припадає на “козацько-гетьманські часи” й пов'язаний із системами шкільництва, братств, колегій, академій, поширенням історичних знань у суспільстві, формуванням козацької історіографії. *Третій* період (друга половина XVIII – початок XIX ст.) створив “перших професійних істориків і заклав основи української історичної науки” від В. Рубана, П. Симоновського до Д. Бантиш-Каменського та М. Маркевича, це – період романтизму, що мав, за словами Я. Калакури, “в Україні своє власне козацьке коріння”. *Четвертий* період (середина XIX ст.) відзначений появою праць істориків, що заклали національні традиції української історіографії (йдеться про особливий внесок М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка). *П'ятий* період (кінець XIX – початок XX ст.) характеризується остаточним відокремленням української історичної науки від російської та польської, що пов'язано з діяльністю В. Антоновича, М. Грушевського, їхніх наукових шкіл, НТШ. Могутній поштовх розвитку української історичної думки, формуванню її національно-державницького напрямку, вважає Я. Калакура, надала Українська революція 1917–1920 рр. та відновлення “національної державності України”. *Шостий* період (20-і – початок 30-х років XIX ст.) відзначений розвитком національної історіографії в Україні та на еміграції, наголошується важлива роль М. Грушевського та історичних структур ВУАН, а також праць Д. Багалія, М. Слабченка, М. Яворського. Проте згорання політики українізації, політика репресій та ідеологізації історичної науки, на думку автора, призвели до “втрати нею наукових функцій”. Специфіку *сьомого* періоду (середина 1930 – друга половина 1980-х років), на думку автора кур-

су, становила “остаточна заідеологізованість офіційної історіографії в УРСР” та “двоколісність розвитку української історичної науки”, тобто в самій Україні і в діаспорі. Це означало ідеологічне протистояння, змагальність між її двома течіями, а в кінцевому розрахунку засвідчувало “глибоку кризу” радянської історіографії. *Восьмий*, або сучасний період української історіографії, започаткований на рубежі 1980–1990-х років, Я. Калакура пов’язує із “відновленням державної незалежності України, з відродженням національних традицій української історіографії”. Основними рисами цього періоду дослідник вважає банкрутство партійно-класової методології, ліквідацію контролю над діяльністю істориків, дерусифікацію історичних установ і наукових видань, створення нових інституцій, повернення академічної спадщини, появу молодого покоління незаангажованих істориків, які по-новому осмислюють українську й світову історію.

Цілком очевидно, що на відміну від марксистської схеми радянських істориків та націоналістичної – істориків української діаспори, котрі перебували у ситуації ідеологічної конфронтації, концепція української історіографії Я. Калакури була більш виважена й ґрунтувалась на теоріях націоналізму та ідеалах державності, актуалізованих у добу Незалежності.

У підсумку мусимо констатувати, що професор Я. Калакура пройшов непростий шлях від історика партії до історика з широким спектром інтересів. В літературі існує чимало класифікацій і типологій істориків. Одна з класифікацій – за діяльнісним критерієм – визначає такі типи, як “історик-воюючий”, “історик-страждаючий”, “історик-керуючий”. У рамках цих портретів-характеристик Ярослав Калакура постає як “історик-думаючий”. Отже, йдеться про психотип вченого-історика, теоретично орієнтованого, з міцним національним підґрунтям. Тип думаючого історика означає відкритість до нового в науці, легке входження в сучасний інтелектуальний простір та сприйняття нових ідей, концептів, методів дослідження. Ще одна важлива риса – постійний інтерес дослідника до проблем методології історіографії, джерелознавства, теорії архівної справи та вітчизняної й зарубіжної культури. Отже, ментальною основою діяльності Я. Калакури як “історика-думаючого” є почуття патріотизму, тобто виключної української ідентичності, котра під штучним нашаруванням моноідеології, подвійної самоцензури, адміністративного тиску влади зберігалася наче по умовчанню, а за часів Незалежності постала у режимі on-line.

Якщо подивитися на минуле вітчизняної науки з точки зору історії генерацій, то Калакура-історик належить до представників т. зв. “покоління-посередників”. Історіографічне покоління є водночас біологічна когорта та соціальний конструкт, це – аналітична структура, що відображає динаміку, масштаби оновлення та присутності історичної науки

у комунікаційному просторі. Історико-поколіннєві особливості зумовлюють інтелектуальну поведінку історика, адже поведінка українського радянського історика радикально відрізняється від поведінки сучасного історика. При тому кожне історіографічне покоління переписує історію по-своєму. З одного боку, історіографічні покоління є однорідними в ідейно-ціннісному та соціально-генетичному вимірах, з іншого – кордони поколіннєвих груп залишаються прозорими. Ще К. Мангейм зазначав, що процес взаємодії поколінь згладжується з огляду на безперервність передачі культурного доробку з покоління в покоління, самий старший не спілкується із наймолодшим, між ними є покоління посередників, не так віддалених один від одного¹⁰. З огляду на історико-поколіннєву структуру української історичної науки сам Я. Калакура позиціонує себе як представника покоління істориків, яке формувалося “в добу хрущовської відлиги”, й визнає, що “самокритично переглянув свої власні публікації з історіографії 1970–1980-х років, відмежувався від пануючих тоді політичних ідеологем, які накидалися історичній науці”. Ці щирі слова засвідчують, що у структурах свідомості українського історика місце подвійної самоцензури та численних лояльностей радянських часів заступає рефлексія й самооцінка історика нової формації. Словом, у випадку з Ярославом Степановичем можна говорити про те, що окремі представники старшого або середнього покоління в науці можуть бути більш відкритими до новацій чи змін, ніж молодше покоління. Наразі Я. Калакура виступає блискучим комунікатором між різними поколіннями українських істориків.

Професору Я. Калакурі властива й така приваблива риса, як схильність до діалогу, відкритість до комунікації, особиста та інтелектуальна толерантність відносно думки чи позиції іншого. Його праці, думки, лекції завжди схвально сприймаються в аудиторії учнів, у співтоваристві колег та однодумців. Сам Ярослав Степанович з легкістю відгукується на будь-яку наукову пропозицію, завжди відкритий до спілкування, має широке коло друзів на Facebook. Діалог із Професором – це справжнє задоволення від спілкування і водночас можливість старту нових наукових проектів.

---

¹ *Калакура Ярослав*. Інтелектуальне співтовариство українських істориків: діалог поколінь та конфлікт методологій//Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки/голов. ред. В. Смолій; відп. ред. І. Колесник. Вип. 4. 2009. С. 262–269; *Його ж*. Категорія “українська історіографія” у структурі понять історичної науки//Там само. Вип. 5. 2010/2011. С. 282–296; *Його ж*. Матеріальні артефакти в джерельному комплексі культурно-інтелектуальної історії України//Там само. Вип. 6. 2011/2012. С. 103–113; *Його ж*. Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії//Там само. Вип. 7. 2013. С. 371–381; *Його ж*. Образ українського радянського історика в контексті ін-

троспекції//Там само. Вип. 8. 2014/2015. С. 41–54; *Його ж.* “Синдром комунізації” істориків і його живучість у пострадянській українській історіографії// Історик і Влада: колективна монографія/відп. ред. В. Смолій; творчий кер. проекту І. Колесник. Київ, 2016. С. 55–76.

² *Калакура Я. С.* Історіографія і перебудова історико-партійної науки// Український історичний журнал. 1988. № 10. С. 26–28.

³ *Калакура Я. С.* Історичні засади українознавства. Київ: НДІУ, 2007. 381 с.; Історія українознавства: навч. посібн. (*Я. С. Калакура – співавт.*). Київ: Академвидав, 2011. 512 с.; Українознавче дослідження: теорія та методологія. (*Я. С. Калакура – співавт.*). Тернопіль: “Джура”, 2012. 294 с.; Науковий інструментарій українознавця (*Я. С. Калакура – співавт.*). Київ: ННІУВІ, 2012. 376 с.

⁴ Історія української культури: зб. док. і матеріалів. Київ: Вища школа, 2000. 607 с.; Історія української та зарубіжної культури: навч. посібн. Вид. 6-е, доп. (*Я. С. Калакура – співавт.*). Київ: Знання–Прес, 2007. 358 с.

⁵ Архівознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. України/редкол.: *Я. С. Калакура* (гол. ред.) та ін. Київ, 1998. 316 с.; Архівознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. України/за ред. *Я. Калакура*, *І. Матяш*. Вид. 2-е, доп. Київ, 2002. 356 с.; Нариси історії архівної справи в Україні: навч. посібник для студентів іст. фак-тів вищих навч. закладів/за заг. ред. *І. Б. Матяш*, *К. І. Климової*. (*Я. С. Калакура – співавт.*). Київ: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. 612 с.

⁶ Джерелознавство історії України: довідник/редкол.: *М. Я. Варшавчик* (гол.), *Я. С. Калакура* (заст. гол.). Київ, 1998. 212 с.; Історичне джерелознавство: підручник для студ. іст. спец. вищ. навч. закладів/*Я. С. Калакура* та ін. Київ: Либідь, 2002. 488 с.

⁷ Історична наука: термінологічний і понятійний довідник (*Я. С. Калакура – співавт.*). Київ: Вища школа, 2002. 430 с.; Науковий інструментарій українознавця (*Я. С. Калакура – співавт.*). Київ: ННІУВІ, 2012. 376 с.

⁸ Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання (*Я. С. Калакура – співавт.*). Кн. I. Київ-Чернівці-Тернопіль: Астон, 2012. 700 с.; *Калакура Я. С.* Зарубіжний світ як предмет дослідження української історіографії//Український історичний журнал. 2012. № 5. С. 120–134.

⁹ Історіографія історії Української ССР (*Я. С. Калакура – співавт.*). Київ: Наукова думка, 1986. 557 с.; *Калакура Я. С.* Українська історіографія: курс лекцій. Київ: Генеза, 2004. 496 с.; *Калакура Я. С.* Українська історіографія: курс лекцій. Вид. 2-е, доп. Київ: Генеза, 2012. 512 с.

¹⁰ Див.: *Мангейм К.* Проблема поколень//Новое литературное обозрение. 1998. № 30. С. 26.